

w ciągu najbliższych 2—3 lat. Pozwoli to na badania całokształtu zagadnień związanych z sądownictwem referendarskim w ciągu tego okresu jego istnienia, z którego zachowały się materiały źródłowe w formie zwartej. Zasluga jednak podjęcia pionierskiej pracy i zastosowania nowatorskiej metody wydawniczej należeć będzie do tych, którzy podjęli ten trud przygotowując materiały z okresu Oświecenia.

Zbędną wydaje się rzeczą powtarzanie raz jeszcze twierdzenia o wysokich walorach wydawnictwa — świadczy ono samo za siebie i nie potrzebuje żadnej reklamy. Należałoby tylko wyrazić życzenie aby tom II mógł jak najprędzej znaleźć się na półce każdego prawnika czy też historyka interesującego się kwestiami prawnymi i społeczno-gospodarczymi okresu Oświecenia.

JERZY SENKOWSKI (Warszawa)

Materiały po historii SSSR I, Dokumenty po historii sowieckiego obywatelstwa, Akademia Nauk SSSR Instytut Historii, Izdat. A. N. SSSR, Moskwa 1955 str. 520. Kolegium redakcyjne: A. A. Nowosielski (redaktor odpowiedzialny), Ł. S. Gaponienko, W. E. Poletajew, S. I. Jakubowska, Ł. N. Puszkarijew (sekretarz naukowy).

Poczynając od roku akadem. 1946/1947 do programów studiów prawniczych w Polsce został wprowadzony nowy przedmiot pod nazwą „Ustrój Związku Radzieckiego”. Już samo to oraz fakt, że nasze budownictwo socjalistyczne w każdej dziedzinie życia czerpie doświadczenia ze Związku Radzieckiego, sprzyja stałemu wzrostowi zainteresowania dla dziejów społeczeństwa i państwa radzieckiego. Poważną przeszkodą w studiowaniu tych dziejów jest wciąż jeszcze niewystarczająca ilość dostępnych w Polsce radzieckich materiałów źródłowych. Szczególnie brak tych materiałów do okresu przed zakończeniem II wojny światowej. Wprawdzie w ostatnich latach ogłoszone zostały zbiory niektórych dokumentów jak np. zbiór dokumentów dotyczących zjednoczenia republik radzieckich w ZSRR (*Obrazowanie SSSR, Sbornik dokumentów 1917—1924* pod red. E. B. Genkinaj, Akademia Nauk SSSR Instytut Historii, Moskwa—Leningrad 1949) lub najważniejsze dokumenty KPZR obrazujące całe dzieje Partii (KPSS w rezolucjach i decyzjach zjazdów, konferencji i plenumów CK cz. I i II, Instytut Marksa, Engelsa, Lenina, Stalina, Izd. 7, 1953 r.). Jest to jednak materiał źródłowy niewystarczający do prowadzenia źródłowych studiów nad ustrojem ZSRR. Szczególnie dotkliwie daje się odczuć brak materiałów obrazujących przeobrażanie się narodów ZSRR z narodów burżuazyjnych lub narodowości w narody socjalistyczne, pokazujących wewnętrzne przemiany jakim uległa klasa robotnicza ZSRR, chłopstwo radzieckie oraz radziecka inteligencja. Bez tych materiałów pogłębione, rzetelne studiowanie rozdziału I (Ustrój społeczny) konstytucji ZSRR z 1936 r. jest bardzo utrudnione. Materiały dotyczące tych właśnie zagadnień są dla nas obecnie szczególnie ważne także ze względu na to, że nasze społeczeństwo przeżywa właśnie te same przemiany, co społeczeństwo radzieckie w latach 1917—1935.

Omawiana niżej publikacja Instytutu Historii AN ZSRR czyni w pewnym zakresie zadość tej tak ważnej naszej potrzebie. Znaczna większość ogłoszonych w tym zbiorze dokumentów przedstawia przemiany zachodzące na wsi radzieckiej w okresie od 1917 do 1931 r. oraz uwypukla kierowniczą rolę klasy robotniczej w procesie walki o kolektywizację rolnictwa i likwidację wyzysku kułackiego na wsi. *Materiały po historii SSSR I* stanowią kontynuację wydawanego w przeszłości przez Instytut Historii AN ZSRR *Istoriczeskiego Archiwa*. Recenzowana publikacja nie jest zbiorem dokumentów poświęconych jednemu tylko tematowi. Składają się na nią dokumenty dotyczące różnych tematów, a mianowicie:

I. Dokumenty do historii przygotowania Październikowego powstania zbrojnego w Piotrogradzie (robotnicy, garnizon Piotrogradu i Flota Bałtycka w okresie organizacji szturm, wrzesień-październik 1917 r.) str. 5—99). Odkrycia i doboru tych dokumentów dokonali: I. A. Bakłanowa, G. P. Gricajenko i I. A. Iwanow. Dokumenty przygotowali do druku: Z. W. Stiepanow, I. A. Bakłanowa i B. M. Koczakow. Artykuł wprowadzający napisał Z. W. Stiepanow (s. 5—10).

W opublikowanych w tej grupie tematycznej dokumentach ujawnia się stanowcza i jednomyślna wola robotników większych zakładów przemysłowych Piotrogradu zmierzająca do obalenia burżuazyjnego Rządu Tymczasowego i ustanowienia władzy radzieckiej. Woli tej dają świadectwo liczne ogłoszone w zbiorze rezolucje i uchwały załóg fabrycznych oraz różnych organów organizacji robotniczych. W zbiorze zamieszczone są dokumenty dające obraz powstania i stałego rozrostu Gwardii Czerwonej, siły zbrojnej rewolucji stworzonej, uzbrojonej i wyćwiczonej pod kierownictwem partii bolszewickiej. Inne dokumenty pokazują jak robotnicy chronili zakłady pracy przed ich zniszczeniem przez kapitalistów, jak przeciwstawiali się stanowczo próbom demonstrowania i wywożenia urządzeń fabrycznych. Znaczna ilość pomieszczonych w zbiorze dokumentów przedstawia proces przechodzenia poszczególnych jednostek wojskowych w Piotrogradzie i jednostek Floty Bałtyckiej na stronę rewolucji proletariackiej. Poszczególne oddziały wojskowe i jednostki morskie odmawiają posłuszeństwa Rządowi Tymczasowemu i oświadczają, że będą słuchać jedynie rozkazów i poleceń Rady Piotrogradzkiej i stworzonego przy niej Komitetu Wojskowo-Rewolucyjnego. Wszystkie umieszczone w tej części publikacji dokumenty mówią przekonywająco o tym, że zwycięskie powstanie zbrojne w Październiku 1917 r. jest dziełem szerokich mas robotników Piotrogradu oraz szerokich rzesz chłopów pracujących odzianych w mundury żołnierzy garnizonu Piotrogradu i marynarzy Floty Bałtyckiej.

II. Druga grupa dokumentów dotyczy historii walki o przygotowanie i przeprowadzenie Rewolucji Październikowej w Turkmenistanie (str. 100—124). Dokumenty te wybrał, zredagował oraz poprzedził artykułem wprowadzającym (s. 100—106) A. W. Gołowkin. W dokumentach zamieszczonych w tej części publikacji znalazł swe odbicie proces przygotowań do obalenia organów Rządu Tymczasowego oraz samo ich obalenie na kresach państwa rosyjskiego. Pokazują one jak rewolucjonizują się pod wpływem wydarzeń rewolucyjnych w rodzinnej Rosji i pod kierownictwem bolszewików cierpiące ucisk klasowy i narodowościowy masy pracujące Turkmenistanu. Należące do tej grupy tematycznej dokumenty pochodzą w większej części od różnych wyższych funkcjonariuszy Rządu Tymczasowego. Inne dokumenty tej grupy to różne uchwały organów powstającej władzy radzieckiej lub miejscowych organizacji partii bolszewickiej czy różnych zebrań robotniczych. Wszystkie one ujawniają wielki wpływ Rewolucji Październikowej w Rosji na nastroje rewolucyjne mas ludowych kresów oraz przywiązanie mas pracujących Turkmenistanu do klasy robotniczej Rosji.

III. Trzecia grupa tematyczna dokumentów dotyczy organizacji Armii Czerwonej na Ukrainie (Nowe dokumenty o Szczorsie) (s. 125—174). Dokumenty te wybrali i przygotowali do druku oraz poprzedzili artykułem wprowadzającym (str. 125—127): N. I. Wychołdcew, T. F. Karjajewa, W. E. Poletajew i J. U. Tomaszewicz. Dokumenty tej części publikacji pokazują na przykładzie I Ukraińskiej Dywizji Radzieckiej proces organizacyjnego krzepnięcia tak ważnej części radzieckiego aparatu państwowego jakim jest Armia Czerwona. Odzwierciedlają one walkę o nową dyscyplinę wojskową żołnierzy i oficerów. Na dokumentach tych można prześledzić proces wykształcania się zasad organizacyjnych Armii Czerwonej, przystosowanych do warunków jakie stwarzała walka z kontrrewolucją i obcą interwencją;

w dokumentach tych znajdują sformułowanie narastające doświadczenia organizacyjne Armii Czerwonej oraz zasady ideologiczne wcielane przez nią w życie.

IV. Czwartą grupę tematyczną tworzą dokumenty dotyczące historii interwencji wojskowej amerykańskiego imperializmu w Rosji Radzieckiej w 1919 r. (s. 175—187). Dokumenty te wybrał, zredagował i poprzedził artykułem wprowadzającym (s. 175—178): A. M. Karpaczew i W. P. Chodorowski. Ta grupa dokumentów wyraźnie odbiega od linii tematycznej całego zbioru i brak bliższego uzasadnienia, które by tłumaczyło, dlaczego te właśnie dokumenty pomieszczono w publikacji obrazującej, acz fragmentarycznie, przeobrażanie się społeczeństwa radzieckiego. Na tę grupę dokumentów składa się korespondencja między zagranicznymi przedstawicielami białogwardyjskich rządów i przywódcami kontrrewolucji na terenie Rosji. Ujawnia ona daleko idącą pomoc wojskową USA dla armii białogwardyjskich.

V. Wszystkie pozostałe dokumenty zamieszczone w omawianym zbiorze są poświęcone kolektywizacji rolnictwa w ZSRR. Należą tu dokumenty dotyczące historii organizowania pierwszych gospodarstw kolektywnych w gubernii moskiewskiej w roku 1918 (str. 188—245). Dokumenty te wybrał, zredagował i poprzedził artykułem wprowadzającym (str. 188—193) W. R. Kopyłow. Ruch w kierunku kolektywizacji gospodarki rolnej w Rosji Radzieckiej ujawnił się od razu na szerszą skalę po ogłoszeniu ustawy WCIK z 19 II 1918 r. „O socjalizacji ziemi“, chociaż pierwsze gospodarstwa kolektywne w gubernii moskiewskiej powstały już pod koniec 1917 r. Na tę grupę dokumentów składają się uchwały organów radzieckich, uchwały komun rolnych, arteli i towarzystw chłopskich zawiązywanych celem wspólnej uprawy ziemi, sprawozdania tych pierwszych kołchozów, ich plany pracy, wnioski o pomoc gospodarczą, organizacyjną i polityczną kierowane do organów radzieckich oraz różne inne dokumenty obrazujące tempo i rozmach ruchu kołchozowego w gubernii moskiewskiej w 1918 r. Na tych dokumentach można prześledzić wykształcanie się w praktyce ruchu kołchozowego trzech typów kołchozów: komuny, gdzie uspołecznione były nie tylko wszystkie narzędzia pracy, ale i jej produkty; artele, gdzie uspołecznione były podstawowe środki produkcji, z tym, że członkowie artelu zachowywali w swoim posiadaniu niewielkie gospodarstwo osobiste; towarzystwa chłopskie, gdzie rozmiar wspólnej pracy i stopień uspołecznienia narzędzi produkcji były najniższe. Szczególnie cenny materiał pod tym względem stanowią statuty organizacyjne tych właśnie różnych typów kołchozów. Dokumenty pomieszczone w tej części zbioru dają pojęcie o zakresie i znaczeniu pomocy państwa radzieckiego dla tych pierwszych gospodarstw zespołowych, pokazują one, że pionierem ruchu kołchozowego była klasa robotnicza, robotnicy rolni i biedota chłopska. Świadczą one także o tym, że pionierzy ruchu kołchozowego zdawali sobie dobrze sprawę z tego, że droga do podniesienia gospodarki rolnej i wzrostu stopy życiowej chłopstwa prowadzi jedynie przez kolektywne gospodarstwa rolne. Dokumenty te pokazują jak powoli i z jak wielkimi trudnościami oblekała się w formy organizacyjne sama idea kolektywnej gospodarki rolnej, obrazują trudności na jakie napotykał rodzący się jako pierwszy w świecie radziecki ruch kołchozowy. Dopiero przy lekturze tych dokumentów rozumie się jak cenną pomoc świadczy nam ZSRR, przekazując nam i innym krajom obozu pokoju swoje doświadczenia w zakresie kolektywizacji rolnictwa.

VI. Następną grupę dokumentów stanowią materiały obrazujące skład społeczny spółdzielczości rolniczej w 1926—1927 r. (s. 246—321). Idzie tu nie o produkcyjną spółdzielczość rolniczą, lecz o spółdzielczość zaopatrzenia i zbytu, o niższe formy gospodarki spółdzielczej na wsi. Dokumenty te wybrał, przygotował do druku i opatrzył artykułem wprowadzającym (s. 146—259) W. P. Daniłow. Są to materiały statystyczne zawierające dane, choć niekompletne, z terytorium całego Związku Radziec-

kiego, dane dotyczące wszystkich rodzajów spółdzielczości zaopatrzenia i zbytu. Zestawienia te pokazują walkę KPZR i państwa radzieckiego o rozwój produkcji rolnej, o ujęcie całej wymiany towarowej między miastem a wsią w ramy spółdzielczości, o kierownictwo i przewagę w ruchu spółdzielczym chłopstwa drobnego i średniego i o wyeliminowanie od kierownictwa kułaków i ich zwolenników. Dokumenty tej grupy dają obraz przygotowań najszerzszych rzesz chłopstwa pracującego, zgodnie z leninowskim „planem spółdzielczym“ do masowego wkroczenia na drogę gospodarki kołchozowej. Uwidocznia się w nich pomoc klasy robotniczej, KPZR i państwa radzieckiego dla chłopstwa pracującego w jego walce o wyzwolenie się od wyzysku kułackiego.

VII. Kolejna grupa dokumentów poświęcona jest roli brygad robotniczych w walce o powszechną kolektywizację wsi tambowskiej (str. 322—389). Dokumenty te wybrał i poprzedził artykułem wprowadzającym (str. 322—330) M. N. Czernomorski. Wszystkie one pochodzą z okresu między grudniem 1929 r. a kwietniem 1930 r. Są to przede wszystkim listy członków brygad robotniczych do swoich towarzyszy pracy w zakładach macierzystych, sprawozdania brygad robotniczych, uchwały organów radzieckich i partyjnych, preliminarze kosztów na pokrycie wysyłki brygad robotniczych na wieś i przeszkolenia ich oraz niektóre inne podobnego charakteru dokumenty. Dokumenty te ujawniają trudności, na jakie napotykała w ZSRR powszechna kolektywizacja rolnictwa, pokazują różne formy walki kułactwa przeciwko kołchozom, dają bezpośredni obraz argumentacji brygad robotniczych za kołchozami i oszczerczych słuchów puszcanych przez kułactwo przeciwko ruchowi kołchozowemu i władzy radzieckiej. Dają one szczegółowe informacje o metodach pracy brygad robotniczych, dają świadectwo ofiarności robotników w walce o kołchozy, wykazują kierowniczy wpływ klasy robotniczej na przebieg ruchu kołchozowego. Dokumenty te ujawniają jak brygady robotnicze pomagały biedocie wiejskiej uwalniać się spod wpływu przesądów i zabobonów, jak wdrażały chłopów do dyscypliny pracy, przekazywały wzory organizacji pracy w dużych zakładach produkcyjnych. Z dokumentów tych widać wreszcie jak poważny wpływ miały brygady robotnicze na umocnienie się organów władzy radzieckiej na wsi.

VIII. Wreszcie ostatnia, najobszerniejsza grupa dokumentów poświęcona jest „Dwudziestopięcioletniom“ i ich roli w kolektywizacji wsi w 1930 r. Dokumenty te dają obraz rekrutacji, rozmieszczenia i rezultatów pracy 25-tysięczników w pierwszym roku ich pracy na wsi (str. 390—520). Dokumenty wybrali i przygotowali do druku: N. A. Iwnicki i D. M. Jezierska. Artykułem wstępnym poprzedził je (str. 390—407) N. A. Iwnicki. Zamieszczone w tej części zbioru dokumenty to: uchwały organów partyjnych dotyczące 25-tysięczników, materiały informacyjne o 25-tysięcznikach pochodzące od różnych organów radzieckich, związkowych i spółdzielczych, uchwały zjazdów i zlotów 25-tysięczników, uchwały i listy kołchoźników przedstawiające ich stosunek do 25-tysięczników, różne zestawienia statystyczne obrazujące rozmieszczenie i wykorzystanie 25-tysięczników, ich staż produkcyjny, skład partyjny, wiek i doświadczenie w pracy politycznej, pisma okólne różnych organów partyjnych, związkowych i spółdzielczych, odezwy i apele do 25-tysięczników, dokumenty przedstawiające proces przygotowania 25-tysięczników do pracy na wsi, informacje prasowe na temat ich pracy, sprawozdania grup 25-tysięczników i niektóre inne materiały. Wszystkie te materiały źródłowe przedstawiają kierowniczy udział klasy robotniczej w procesie masowej kolektywizacji rolnictwa na terenie całego Związku Radzieckiego. Dają one pojęcie o rozmiarach i bohaterstwie wysiłku jaki podjęła klasa robotnicza, by przeobrazić rolnictwo radzieckie i zlikwidować ostatnią klasę wyzyskiwaczy — kułactwo. Dają wierny obraz trudności i przeszkód na jakie na-

potykał proces przejścia chłopstwa radzieckiego od rozproszonej indywidualnej gospodarki rolnej do gospodarki kołchozowej oraz pokazują konkretnie jak mimo tych trudności to, co nowe, zwycięża to, co stare.

Znaczna większość zawartych w zbiorze dokumentów publikowana jest po raz pierwszy na podstawie oryginałów, rzadziej kopii, znajdujących się w różnych archiwach radzieckich. Niektóre tylko z zamieszczonych w zbiorze dokumentów były ogłoszone w swoim czasie w prasie radzieckiej.

Pochlebnie należy ocenić artykuły wprowadzające, zamieszczone przed każdą grupą tematyczną dokumentów. Przyczyniają się one w bardzo wysokim stopniu do lepszego zrozumienia dokumentów, do których się odnoszą, napisane są jasno w oparciu o nowoodkryty materiał źródłowy.

Przygotowanie do druku całego zbioru dokonane przez W. E. Poletajewa i J. U. Tomaszewicza jest bardzo staranne.

Omówiony wyżej tom dokumentów zapoczątkowuje stałe, nieperiodyczne wydawnictwo materiałów źródłowych do dziejów ZSRR, w tym do dziejów społeczeństwa radzieckiego. Przyjmując z zadowoleniem tom pierwszy tego wydawnictwa, oczekujemy szybkiego ukazania się tomu następnego.

ADAM ŁOPATKA (Poznań)

F. K. Kaul, Justiz wird zum Verbrechen. Der Pitaval der Weimarer Republik, Berlin 1953, str. 447; Verdienen wird gross geschrieben, Der Pitaval der Weimarer Republik. Tom II. Berlin 1954, str. 365.

Pasjonująca i przejmująca lektura książek Kaula przywodzi czytelnikowi na pamięć postać dra Geyera stworzoną przez Liona Feuchtwangera w jego świetnej powieści „Sukces“. Demokratyczny działacz polityczny, adwokat Geyer wstrząśnięty brutalnym łamaniem praworządności przez reakcyjne sądownictwo powojennej Bawarii, zamierza napisać o tym książkę, która stałaby się dokumentem haniebnego przeszłości a zarazem ostrzeżeniem na przyszłość. „Sukces“ nie daje odpowiedzi czy dr Geyer ukończył dzieło swego życia. Jeśli napisał książkę, spotkał ją najprawdopodobniej ten sam los, co inne dzieła broniące zagrożonej wolności i godności człowieka. Spłonęłyby zapewne na stosie na berlińskim Placu Opery przy akompaniamencie dzikich wrzasków „Sieg heil“ i „Juda verrecke!“ Trzeba było dopiero dwunastu lat brunatnego terroru, trzeba było bezprzykładnej klęski, aby ujrziała światło dzienne prawda o bezprawiu, które torowało Hitlerowi drogę do władzy.

Nie darmo przypomnieliśmy książkę Feuchtwangera, najwybitniejsze dzieło literackie opisujące upadek burżuazyjnej sprawiedliwości i jej kapitulację przed faszyzmem w klerykalnej Bawarii. Tragiczno-groteskowe wyczyny monachijskich sądów w rodzaju obciążania kosztami egzekucji rodzin zamordowanych ofiar — nie są tylko fikcją literacką (choćby najbardziej realistyczną) a stają się najoczywistszą prawdą historyczną. Wybitne to świadectwo wysokiego kunsztu pisarskiego Liona Feuchtwangera.

Nie o „Sukcesie“ jednak mamy pisać. Dwie książki Kaula — niejako historyczny odpowiednik powieściowej fikcji — dostarczają dość dużo materiału do dziejów bezprawia w republice weimarskiej i do oceny pogłębiającego się kryzysu burżuazyjnej praworządności w dobie ogólnego kryzysu kapitalizmu.

Czy nie jest to przesada? Czy treść obu książek stanowiących właściwie jedną całość upoważnia do tak daleko idących spostrzeżeń i twierdzeń? Spróbujmy odpowiedzieć na to pytanie.